

Час теперішній

Пер-Арне Будін*

КІНЕЦЬ ІМПЕРІЇ: РОМАН ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА “МОСКОВІАДА”

Роман Юрія Андруховича “Московіада” був опублікований 1992 р., а у 2001 перекладений російською. Роман “Московіада”, а також інші романи Андруховича, збірки його поезії та есе забезпечили авторові репутацію одного з найбільш видатних письменників сьогочасної України.

Народився Юрій Андрухович у Івано-Франківську, і у свої сорок уже був визнаний як патріарх модерної української літератури, співторець (разом із Віктором Небораком та Олександром Ірванцем) відомого літературного угруповання “Бу-Ба-Бу” (1985), що було тим провідником, який сприяв реалізації їх літературної місії — карнавальної, трагікомічної інтерпретації життя.

“Московіада” — це історія ще досить молодого українського поета Отто фон Ф., який навчається в Москві, у Літературному інституті, Вищі курси якого на початку 90-х закінчив і сам автор роману. На титульній сторінці книжки жанр роману визначений як “роман жахів”, що досить виразно характеризує сам текст. У романі описується один день поета, а саме субота, день, вільний від лекцій. Він живе у студентському гуртожитку радянського типу, який і описується в деталях. Герой прокидається, миється в душовій. Там же користується нагодою і вступає у статеві зносини із чорношкірою студенткою іноземної держави. Потім їде до пивбару на вулиці Фонвізіна, п’є суміш із пива, вина та самогону, а згодом потрапляє до “Закусочної” біля ресторану “Прага”. Він дедалі більше напивається, зустрічає одну зі своїх подруг, Галину, з якою проводить статевий акт, після чого їде до “Дитячого світу”, щоб купити іграшки дітям друзів. Перебуваючи у стані оп’яніння, герой дивується всьому; його обкрадають, і він женеться за злодієм. Дорога, якою злодій утікає, веде вниз, до підвалів “Дитячого світу”. Там злодій гине в каналізації. Не розшукавши вихід із підземелля, наш поет зненацька потрапляє до урядової зони, де його й заарештовано охоронцями. У цьому потайному світі Москви жили величезні щури, і варта мала намір віддати його їм на поживу. Несподівано герой знову зустрічає Галину, якій було наказано впорскнути йому якийсь препарат. Згодом вона влаштовує йому втечу, він потрапляє в ліфт, що йде нагору, й опиняється біля зали, де проходить засідання конференції, учасники якої — персонажі минулих часів російської історії Іван Грозний, Катерина Велика, Ленін та ін., а її мета — спроба врятувати Російську, чи то Радянську, імперію. Учасники не реальні, а подібні до ляльок. Отто звертає на це увагу, коли починає стріляти в них із знайденого револьвера. Втеча триває. В останніх рядках роману герой у вагоні поїзда, який вирушає до Києва, що і є завершенням його мандрів.

Роман “Московіада”, уже зарахований до класики, критики порівнюють із романом Венедикта Єрофєєва “Москва-Петушки” і навіть убачають у ньому

* “Я — професор Стокгольмського університету на кафедрі славистики. В коло моїх інтересів увиходить українська культура та література. Мною на шведську були перекладені та надруковані окремим виданням поезії Івана Драча та Ліни Костенко. На сьогодні мене цікавить сучасна українська проза і, зокрема, творчість Юрія Андруховича. Стаття була зачитана на міжнародному науковому симпозіумі “Від советології до постколоніальності” 6–7 жовтня 2005 р. у Сьодертюрнському коледжі (Стокгольм, Швеція)”. — 3 листа до редакції “СіЧ”і. — *Ред.*

палімпсестичну причетність до нього. Використання буфонади в романі дало привід для порівняння “Московіади” з “Енеїдою” Котляревського, а сатиричне ставлення до історичних та національних міфів було підставою для порівняння із творами польського письменника Віктора Гомбровича. Тема історичних та національних міфів у романі близька до теми деконструкції міфу Радянської та Російської імперій, що й розглянемо тут докладніше.

Імперія. Імперія та неминуче падіння Радянського Союзу — мабуть-таки, головна тема “Московіади”. Зображене в ній навколишнє — центр імперії, а Москва і близькість телевізійної вежі (та й ВДНГ) — її важлива емблема. У романі використані також й інші топоси імперії: метрополітен, Арбат, центр Москви тощо.

Приміщення гуртожитку Літературного інституту, разом із його мешканцями, що приїхали з усіх кінців СРСР, його розташування в Останкіно поряд із телевізійною вежею — характерна риса риторичності, порожнього красномовства щодо багатьох національностей Радянського Союзу. Близькість телевізійної вежі ввергає студентів гуртожитку у своєрідний стан сомнамбулізму. Перелік різних національностей Радянського Союзу, будь то мешканці гуртожитку, відвідувачі пивного бару або друзі Отто, повторюється, починаючи з першої сторінки, протягом усього роману, цим наголошується, що Москва — центр величезної імперії. Для Отто імперія — то його протагоніст: він надто часто посилається на неї як на свого противника, фіксує безнадійність існування в її межах узагалі. Усе це, із посиланнями на конкретні образи, майже персоналіфіковано.

Імперія перебуває, проте, на шляху розвалу: немає можливості купити продукти, іграшки в “Дитячому світі”, через горбачовську кампанію тверезості неможливо купити навіть горілку, майже ніщо не функціонує. Цей зовнішній бік деконструкції імперії показано в романі багатьма різноманітними та досить сталими засобами. Одним із найважливіших, на мою думку, є використання мовних ресурсів. Імперія зображена не російською, цебто імперською, мовою, а мовою одного з колонізованих народів — українською. Столиця, так часто описувана російською, пропагандистською, єдиною для всіх народів Радянського Союзу мовою, змальована по-українськи і досить невідрадно. Російська ж використовується тут нейтрально: інколи, щоб лише процитувати вже відомі в Росії висловлювання, частіше — відтворити дискурс імперії, як, наприклад, у поемі одного з побратимів Отто по перу, Миколи Палкіна, надрукованої в серії “Російська ідея” у видавництва “Третій Рим”, засновником якого був бомж, літератор і видавець Іван Каїн:

За что, Прибалтика, скажи,
Святуя Русь ти ненавидишь?

Замри, Эстонь! Литва, дрожь!
Ты русский х[...] еще увидишь!¹

Російський поет, автор цих віршів, такий самий бідолага, як і видавець. Він змальовує важку долю поета-підлесника. Російський мат уживається в романі досить щедро. Цікаво, що в українському тексті мат маркіруваний лише першою буквою, але повністю відповідає російському вживанню.

Російська мова використовується також для цитування різноманітних політичних гасел, як, приміром, “Когда отечество в беде — не можем мы сидеть в узде!”, що перегукується з матерщиною (111); для переказу розмови охоронців, коли Отто з підвалів “Дитячого світу” потрапляє до урядової зони; або в ортодоксальному дискурсі, коли герой у пошуках виходу з підземелля зустрічає старого. Його російська мова, як і охоронців, передана українською орфографією: “Во храм хадить надобно. Богу молиться. Он всьо прощает” (120). Можна навіть відчувати з боку поета Отто свого роду симпатію до старого як до представника “маленької людини” з її гуманізмом та характерною пасивністю. У будь-якому випадку використання російської так, як це відбувається в романі, показано оволодіння російської мови українською і, таким чином, її маргіналізація. Застосування в цьому випадку української орфографії особливо важливе:

¹ Андрухович Ю. Московіада. — Ів.-Фр., 2000. Далі подаємо сторінку в тексті.

протягом усієї історії, у 1880-ті та 1930-ті роки, авторитетом Росії та Радянського Союзу російська орфографія силоміць нав'язувалась українській мові. Мета такого використання орфографії в українському контексті – наголошення політичної та культурної незалежності України.

Проте роман – явище складніше. Після того, як гегемонія української мови впроваджується, вона в тих самих виразах і деконструється, як, скажімо, у цьому абсурдному висловлюванні Отто про красу української мови: “До речі, наша солов’їна мова посідає друге у світі місце за милозвучністю. Це визнали спеціальні експертизи з милозвучності мов на конкурсі, що відбувався в Женеві. Російська опинилася на почесному тридцять четвертому, яке поділила з монгольською та суахілі” (61). Іронія спрямована не лише на Радянську імперію та її маніфестацію, а й на український націоналістичний дискурс. Читач ставить під сумнів досить відчутний голос Отто, яким промовляється це досить примітивне націоналістичне висловлювання. Декотрі російські критики вбачають у романі антиросійські елементи. Такі висловлювання, на їхній погляд, – думки не героя роману, а самого Андруховича, і вони визнають цей примітивізм ізольованим від структури роману як цілого.

Українська мова використовується не тільки в мовному, а також і в імперському дискурсі, що засвідчує образ начальника охоронців Сашки, який переказує історію роману, хоча стилістично й викладену українською, але насправді мовою КДБ. Чекіст питає Отто про рівень своєї української: “До речі, як вам моя українська? – Бажає гіршого, – зауважив ти. – Надто правильна, і це відразу робить очевидною вашу професію” (95). У коло обов’язків Сашки входило навіть бути поетом, і він цитує один із власних віршів, написаний типовим українським стилем, про природу. Повторюватися в імперському дискурсі наратив може також по-іншому: “Візьмемо, для прикладу, день ваш сьогоднішній, день ваш суботній. Почався він властиво з того, що в гуртожитській душовій ви провели незаконний статевий акт з громадянкою Малагасійської республіки Татнакета” (97).

У російському перекладі перекладач усе ж зробив спробу позначити текст роману російським *а*-канням. Цим малося на увазі лише передати все ще відчутну специфіку вживання російської мови, і роман, у його російському варіанті, не становить собою повернення до імперської лінгвістичної парадигми.

Імперія алкоголю. Отже, імперія в романі деконструювана завдяки наративу, а також використанню мови. Уживання алкоголю – третій шлях деконструкції імперії. Головний персонаж, він же наратор, перебуває у стані оп’яніння протягом майже всього дня, і історія про падіння імперії розказана під впливом безлічі випитого. Так, імперія має загинути від дефіциту спиртного: “Свого часу тебе навчали, що Римська імперія загинула під ударами рабів і колоній. Ця імперія загине під ударами пияків” (28); “Але імперія зрадила своїх пияків” (29). Алкоголь тут показаний як причина загибелі імперії та секуляризаційної держави. Пиятика – своєрідна релігія, і в пивному барі воно сприймається як деякий вид богохульного святкування причастя. Пиятика виступає прикметною паралеллю імперії і, як і Радянський Союз, такою ж багатонаціональною: наратор перелічує всі національності в барі, де він пив. Ця імперія алкоголю навіть інтернаціональна, що можна бачити з довгого списку спиртного з різних, перелічених у романі, країн.

Розказана в романі історія дезавується завдяки такому запеклому пияку, як наратор: імперський дискурс деконструюється в розповіді Отто. Проте цей істинний наратив, своєю чергою, також деконструюється біхевіоризмом героя. Можливо, те, що він розповідає, зовсім не маніфестація імперії, а подолання його власного галуцинаторного стану.

Головний герой. Головний герой роману сам пияк, а також особа, якій не вистачає певних моральних принципів, хоча вона часто має в них потребу. Ім’я Отто дистанціює героя від російського, чи то радянського, імперського дискурсу: воно не узгоджується із традиційними для Росії, та й для Радянського Союзу, іменами. Можливо, його ім’я – алюзія на Австро-Угорську імперію, до якої рідне місто Андруховича колись належало. Проте він не становить собою тип

антиколоніальнго героя: він не стійкий у своїх стосунках із КДБ, не приходить на призначену в ліберальному українському журналі зустріч, його досягнення як українського поета викликають сумнів. У романі, крім нього, немає іншого наратора, і розказана ним історія ставиться під сумнів невисокою ймовірністю його розповіді. Ім'я “Андрухович” згадується в романі як ім'я іншого поета, це ще один, інакший, тип дистанційованя головного персонажа від будь-якого морального дискурсу. Припускаємо, що Андрухович (мається на увазі “Андрухович”, який згадується в романі) має якусь мораль, але, звичайно, не герой роману Отто. Українська дослідниця Т.Гундорова вважає, що причиною втрати ідентичності героя стає його перебування у столиці імперії. Але, на мою думку, він, імовірніше, не залишає нам такої надії: у своїх діях він виявляє власну ініціативу. Однак згоден із твердженням Гундорової, що головному героєві дозволено одне — його мова. “Андрухович упивається зображенням імперії, і цим ще більше підсилює її амбівалентність. Роман “Московіада” (1992) утягує нас в атмосферу радянської імперії. Він становить собою пародію на пізнъототалітарну імперію та її символи. Подорож українця як постколоніального суб'єкта до столиці радянської імперії демонструє знищення його ідентичності: вона уподібнюється примарі. Його веселість та еротична енергійність нагадує своєрідну некрофілічну “бравату” над остовом майже “мертвої” імперії. У цьому чужому топологічному просторі герою роману залишена лише одна із його можливостей — його мова”².

Секс. Тема сексу в романі використовується під виглядом особливості європейського та інтернаціонального жагучого бажання як контраст імперії. Водночас секс виступає щодо святенницької офіційної радянської культури частиною антиімперського дискурсу. Подібно тема сексу була використана в чеській підпільній літературі Кундерою та Кліма. Деякі критики порівнюють Андруховича з Кундерою як із погляду зображення власне сексу, так і стосовно центральноєвропейського культурного дискурсу.

Тема подруг Отто також амбівалентна. Наприклад, російська дівчина Галина показана прибічницею імперії, коли в момент арешту Отто несподівано виступає як представник влади, унаслідок чого зобов'язана впорскувати йому якийсь страшний препарат. Але, з другого боку, вона все ж таки рятує героя від неминучої смерті. Стосунки Отто та його подруг — російської дівчини Галини та дівчини із Сполучених Штатів Астрід — експлікують тему союзу Росії та України, а також Сходу та Заходу відповідно, тоді як його стосунки з чорношкірою дівчиною, зображені на початку роману, персонафікують інтернаціональну тему. Отже, і алкоголь, і секс показані в романі як своєрідна пародійно-імперська деконструкція.

Царство смерті та воскресіння. Наратив роману побудований як “подорож” крізь пекло, зображене спочатку у вигляді пивного бару, а вже потім і Москви в цілому. Найнижчий рівень пекла — метрополітен Москви з каналізацією та величезними щурами. “Подорож” — це мандри до царства смерті, але не з наміром вивести когось звідти, а саме для того, щоб зобразити огидність цього місця, що й відповідає підзаголовку “роман жахів”. Для Отто воскресіння наступає наприкінці, і тут історія роману ще раз міняє напрямок — герой повертається до Києва: “Головне — дожити до завтра. Дотягнути до станції Київ і не злетіти к бісовій матері з цієї полиці, на якій завершую свою невдалу довколавітну подорож” (138).

До цього моменту розповідь у романі йшла від другої особи однини, але тут наратив переходить до першої особи однини. Роман закінчується у своєрідному українському дискурсі, але вже без сатиричного тону та будь-якого пияцтва. Цебто “Я” — тверезий, тоді як “Ти” — п'яний. У своїй оповіді наратор повсякчас звертається, щоправда, несподівано зовсім іншим тоном, до короля України, який, на мою гадку, становить собою оригінальну персонафікацію України. Хоча імперський дискурс і деконструюється в наративі п'яного Отто, його власний

² *Hundorova T.* Ukrainian Postmodernism in the Labyrinths of National Identity: Reversal and Revenge. <http://www.members.lycos.fr/mazepa99/FRA/Hundor.htm>.

дискурс також деконструйований. Так, наприкінці “Україна” бачиться як майбутній рай, контраст царству смерті або пеклу, змальованому в романі: приміром, подано таку характеристику імперської столиці: “Це місто тисячі та одної катівні. Високий форпост Сходу перед завоюванням Заходу. Останнє місто Азії, від п’яних кошмарів якого панічно втікали знекровлені та германізовані монархи. Місто сифілісу та хуліганів, улюблена казка озброєних голодранців. [...] Це місто втрат” (57).

Проте цей рай – Україна – не зображується, бо на цьому роман закінчується. Отже, велика двозначність, неясність роману деконструюють обидва дискурси – імперський та національний. Певна неясність ставить також під сумнів і кінець роману.

м. Стокгольм, Швеція

Пер. з англ. Лідії Шьоквіст

Лілія Демидюк

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ВІРША “СОН” М.ВОРОБІЙОВА В КОНТЕКСТІ “КИЇВСЬКОЇ ШКОЛИ”

Вірші Миколи Воробйова цікаві для дослідження тим, що не лише містять у собі багатозначність смислів, а й передбачають можливість багатопланового розуміння, наповнюються щоразу іншим змістом залежно від певного культурного контексту. За Ю.Лотманом, здатність текстів переходити з одного контексту в другий засвідчує тривалість їх як витворів мистецтва¹. Саме це слово натякає на залежність від часу й водночас стверджує здатність мистецького твору протистояти часові чи виходити за його межі: “до властивостей твору мистецтва слід радше зарахувати його здатність мати власну сучасність”². Оця постійна сучасність приваблює читача до віршів М.Воробйова, хоча процес читання вимагає певних зусиль, бо реципієнт потрапляє в цілісну й автономну структуру поезій, де все розроблено за невідомими йому законами. Звичайно, надмірна інтелектуалізованість віршам М.Воробйова не властива, як і сентиментальність чи емоційна перенасиченість. Особливість поетики полягає в тому, що “осягнення світу і себе в цьому світі відбувається тут не звичним шляхом усвідомлення ще не усвідомленого, а внаслідок повної ідентифікації митця і предмета зображення”³.

Отже, відбувається перехід із мови слів у мову явищ, речей, він здійснюється за посередництвом слова, яке сигналізує про реальну дійсність за ним. Зрештою, сигналізаторами стають самі речі та явища, перетворюючись на слова, вказуючи на світ інших речей і явищ. Ланцюг світів, поєднаний мовними зв’язками, відкривається в поезіях М.Воробйова. Слово не лише вказує на певне явище, а й уміщує його особливу суть, саме ж явище вказує на існування суті іншого явища, невідомого й неопредмеченого, яке усе ж вимагає оприявлення, що можливе хіба що за допомогою натяку, здогаду. Це призводить до суцільної символізації, коли “щось говорить про щось інше” й “ніщо не є позбавленим таємничого значення”. Для М.Воробйова-поета характерна віра у взаємозв’язок елементів Усесвіту та їхню взаємовідлунюваність. Перед читачем і дослідником постає проблема розуміння таких текстів, оскільки значення, заховане в семантичних пластах символів, для свого оприявлення потребує значних інтелектуально-інтуїтивних зусиль реципієнта.

¹ Лотман Ю. Статті по семиотике искусства. – СПб., 2002. – С. 89.

² Гадамер Г.- Г. Герменевтика і поетика. – К., 2001. – С. 7.

³ Івашко В. Іду на “я” // Вітчизна. – 1990. – №8. – С. 143-150.